

ГЛАСНИК

СКОПСКОГ НАУЧНОГ ДРУШТВА

КЊИГА I, СВЕСКА 2.

СКОПЉЕ, 1925. ГОД.

КРАЉИЦА ТЕОДОРА, МАТИ ЦАРА ДУШАНА.

О женама наших владара и о њиховој женској деци историски извори пружају нам врло мало података. С тога је и наше знање о њима већином површно и често нетачно.

Из тих разлога ни о мајци првог српског цара Душана, а првој жени краља Стефана Уроша III. Дечанскога, немамо ни довољних ни тачних знања. До сада смо о њој поуздано знали само то: да је била ћерка бугарског цара Смилца и да се звала Теодора. Сазнање прве чињенице добили смо из биографије краља Милутина од архиепископа Данила, у којој се каже: како краљ Милутин, живећи у тишини и миру, — вѣсхотѣ сѣтворити бракъ възлюбленому сыноу своѣмому глаголемому Стефану, како вѣ истинуо чедолубивыи отьць, и поѣтъ дѣштерѣ цара бѣлгарскааго рекомааго Смилца, и сиоу оброчи гѣмому быти вѣ женоу¹. А име те ћерке Смилчеве и мајке цара Душана сазнали смо тек 1891. године, када је Стојан Новаковић објавио хрисовуљ царев из 1346. године, у чијој експозицији Душан наглашује, да га издаје — како чедо послѣшное госпожди и матери царства ми благочѣстивои кралици кира Феодорѣ².

Осим фиксирања ове две поуздане историске чињенице о краљици Теодори, у нашој су историографији чињене још и извесне комбинације о времену када се Теодора удала, када је родила Душана, када је умрла и где је сахрањена. Али су при том комбиновању остали незапажени неки врло важни извори, који у сва та питања могу да унесу више светлости и уједно пруже добре основе за постављање нових питања и комбинација о животу и смрти мајке цара Душана. — Проучивши те превећене и до сада непознате изворе поставили смо себи задатак, да кроз њихову призму покушамо дати потпунију и вернију слику мајке првог српског цара, краљице Теодоре.

Иларион Руварац био је први историограф наш, који је критички писао о нашим владаркама уопште. — Он је, у својој расправи „О краљицама и царицама српским“³, у питању о првој жени краља Стефана Уроша III., успео да дође само до овог резултата: „Краљ Дечански двапут се женио. Прва му је жена била кћи цара бѣлгарскааго рекомааго Смилца, којом га је још отац његов оженио (Дан. 124), да л' за царевања Смилчевог (1292–1294) или касније, не знам. Како је овој краљици српској, која је по летописима око год. 1311. Душана родила, име било и кад је умрла не дознајемо ни из домаћих извора ни из византијских повесничара, који последњи само то знају, да Душан није од Гркиње, већ ex alia ixоге natus“⁴.

¹ Даничић — Данило, Животи краљева, стр. 124.

² Споменик IX, стр. 6.

³ Матица, часопис, Нови Сад 1868.

⁴ Матица 1868., стр. 433.

Стојан Новаковић, приликом штампања у Цариграду нађене даровнице цара Душана манастиру „Светаго Степана“, као гробу мајке његове, утврдио је несумњиво, да се прва жена краља Стефана Дечанскога и мајка цара Душана звала Теодора; а за тим је покушао, с комбинацијама, да одреди време њене смрти и место где је сахрањена. Завршујући своја нагађања о времену смрти краљице Теодоре, Новаковић је, на основу преговарања Дечанских, ради друге женидбе његове, са ћерком кнеза Филипа од Тарента, почетком 1323. године, и чињенице, да Душан у хрисовуљу своје од 1346. године назива мајку своју *краљицом*, дошао до закључка: да је Теодора морала бити у животу када је њен муж Стефан Урош III. постао краљем, али да је ускоро после тога умрла, пошто је краљ Урош III., већ почетком 1323. год., намеравао да се поново ожени па је то, нешто доцније, и учинио. Новаковић је тај свој закључак овако формулисао: „можемо знати сигурно, да се смрт мајке Душанове догодила од прилике у току прве године краљевања Ст. Дечанскога, 1321 или у почетку 1322. год.“⁵ А при решавању питања: где је сахрањена краљица Теодора? Новаковић је, позивајући се на поменути даровницу — чџстном⁸ манастир⁸ светаго Степана, као гробу мајке Душанове, — узео као несумњиво, да је тај манастир светаго Стефана идентичан са истоименом задужбином краља Милутина у Бањској. С тога он просто каже: „Јасно је дакле, да је у цркви Св. Стефа а у Бањи била сахрањена прва жена Стефана Дечанскога, мајка Душанова“⁶.

Константин Јиречек усвојио је, у главном, Новаковићеве комбинације, само је, с обзиром на чињенице, да је Стефан Дечански крунисан за краља 6. јануара 1322. године, а не 1321. год. као што се раније мислило, и што прве вести о преговорима о његовој другој женидби потичу из краја јануара 1323. године, помакао смрт краљице Теодоре у 1323. годину. — Јиречек, на име, говорећи о српским владаркама које су биле из суседне Бугарске, каже, да је међу њима била и „жена краља Стефана Уроша III., Теодора, кћи цара Смиљца, која је са својим мужем проживела тешке дане, проводићи и она у изгнанству у Цариграду, али, ипак, дочекавши његов долазак на престо († 1323); она беше мати Стефана Душана“. А спремајући се, да прикаже акцију Дечанскову за другу женидбу, Јиречек, по Новаковићу, вели: „Краљу Урошу III. умрла је, међутим, дугогодишња супруга Теодора, те ју је сахранио у аанастиру Бањској“⁷.

Милош Зечевић, у своје раду „Живот и владавина Стевана Дечанскога (1903)“, ослања се, у питању краљице Теодоре, такође на Ст. Новаковића; а Јован Радоњић, у својој расправи „О деспоту Оливеру и његовој жени Марији (1914 — Глас Срп. Краљев. Академије 94)“, позива се на Конст. Јиречека у питању о смрти прве жене краља Стефана Дечанскога (стр. 83).

Бугарски историк Петар Ников, у својој студији „Татаробългарскитѣ отношения прѣз срѣднитѣ вѣкове, сѣ огледѣ кѣмѣ царуването на Смилеца (1921 — Годишникѣ на софийския Университетѣ XV—XVI)“, ослања се такође на Новаковића за питања о Смиљчевој кћери Теодори. Само у питању времена ступања Теодорина у брак са Стефаном Урошем III. Ников је нешто самосталнији и, ослањајући се, по Илариону Руварцу, на казивање наших летописа, да је Душан рођен око 1311., вели: „втората дѣщеря на Смилеца се оженила за срѣбскія принцѣ Стефанѣ Дечански вѣ 1310. год. (ibidem, стр. 27)“.

Таково је ето, у главном, у нашој и страниј историографији, досадашње стање знања о првој жени краља Стефана Дечанскога и мајци цара Душана, краљици Теодори.

Међутим, још 1852. године, јеромонах дечански Гедѣон Јосиф Јуришић, у свом опису манастира Дечана и пута кроз Јужну Србију⁸, штампао је један

⁵ Споменик IX, стр. 5.

⁶ Ibidem, стр. 3.

⁷ Јиречек—Радоњић, Историја Срба, IV. 17. и срав. I. 247 и 272; I. 265.

⁸ Дечански Првенацѣ, Нови Сад 1852.

врло важан, иако непотпун, натпис са једне надгробне плоче, коју је нашао у Скопљу. Тај је натпис у стању, поред све знатне окрњености његове, да нам пружи сасвим нове и важне податке о мајци цара Душана; податке, који обрађују све досадашње комбинације о смрти краљице Теодоре и о сахрани њеној, пре 7. априла 1355. године, у манастиру Бањској; а хрисовуљ Душанов из 1346. године, штампан од Ст. Новаковића, приказују као доцнији препис са извесним интерполацијама.

О тој надгробној плочи Геден Јуришић је записао ово: „Предъ старомъ црковнъ светогъ великомученика Димитрија (у Скопљу) узидана е кодъ врата црковны споля една половина надгробне плоче, коя е уздужъ пребена, и една половине нема. На другој овој узидатој половини стои написано — безъ смисла, еръ су речи на другој половини плоче изгублѣне — слѣдуюће...“ — И пошто је, са више ортографских и неколико стварних грешака, штампао сачуване остатке тога епитафа, Јуришић је додао, под текстом натписа: „Мислимъ да е матере цара Уроша последнѣгъ“⁹.

Љубомир Стојановић је, из Јуришићевог Дечанског Првенца, прештампао, 1902. године, са свима нетачностима преписа, цео тај крњи натпис, у првој књизи својих „Старих српских записа и натписа“; али је из очуваног текста видео, да је натпис из доба царовања Душанова, и ставио га је међу записе и натписе од 1346.—1355. године¹⁰. Међутим, Стојановић није том приликом приметио, да је Јуришић, на једној страни раније (стр. 110), обележио Скопље као место где се плоча налазила у његово доба, те је као налазиште њено означио само цркву Св. Димитрија, и уз то додао — „Стара Србија“¹¹.

За време рата 1915.—1918. године та је плоча однешена била из Скопља у Народни Музеј у Софију и тек 1925. год., захваљујући заузимању *Његовог Величанства Краља Александра I*, успело се добити одобрење од надлежних бугарских власти, да се плоча са гроба мајке цара Душана врати у Скопље; те се она данас налази у Историско-Археолошком Музеју у Скопљу¹².

Плоча је од светло сивог мрамора, који се добивао из Пагаруше под планином Китком, јужно од Скопља. — Лице или горња страна плоче, на којој је урезан натпис, претставља правоугаоник, који је на ивицама само једноставно канулиран и профилован. Висина плоче остала је недирнута. Она износи 72 см. Исто је тако очувана и првашња дебљина плоче, која износи 14—14½ см. Међутим, данашња ширина плоче смањена је за читаву трећину њене првобитне ширине. На име, ширина је плоче данас 41 см., а раније је износила, по свој прилици, око 60 см. — То закључујем у првом реду, на основу тога, што

⁹ Ibidem, стр. 111.

¹⁰ Записи и натписи I, бр. 103.

¹¹ Ibidem, стр. 40, бр. 108.

¹² Знајући, по Јуришићу, да је окрњена надгробна плоча мајке цара Душана била у Скопљу, ја сам је сдмах, чим сам 1920. год. дошао у Скопље, потражио на тачно означеном месту у зиду цркве Св. Димитрија, али је нисам тамо нашао; остали су видни само ожилци на зиду, где је плоча раније узидана била. Нико ми није знао да каже шта је с плочом било. Међутим, с пролећа 1921. год., бавио сам се дуже времена у Софији. И том приликом опазих сам, у левом крају главне сале Народнoг Музеја, једну тада још не инвентарисану окрњену плочу на којој је био натпис, који је Јуришић у Скопљу преписао. Пошто сам утврдио идентичност те плоче са плочом која је раније била узидана у северни зид цркве Св. Димитрија у Скопљу, по повратку свом из Бугарске, замолио сам надлежне чиновце у Београду, да се постарају, да се плоча са гроба мајке цара Душана, однешена у Софију за време рата, поврати у Скопље. Али од свега тог настојања не би ништа. Тек ове године, заузимањем *Његовог Величанства Краља Александра I*, и Министарства Иностраних Дела, пошло је за руком нашем Посланству у Софији, да издејствује повратак плоче; и ја сам је 28. јула 1925. год. у Софији примио, од управе бугарског Народнoг Музеја, и дао пренети у Историско-Археолошки Музеј у Скопљу. — Бугари су, поводом тим, за свој Народни Музеј у Софији, израдили одличан отисак те плоче и натписа, у гипсу, иако нису знали да је она са гроба краљице Теодоре, ћерке бугарског цара Смиљца. Шта више, у „Вођачъ за Народни Музеј въ София“, која је штампан 1923. год., нетачно је забележено и место провениенције ове плоче. Тамо се, на име, на стр. 186., под бр. 407, каже: „Надпись на надгробна мраморна плоча (само лѣвата половина) на една неизвестна родственица на царъ Иоанъ Александъръ. Отъ Търново. XIV. в.“

Сл. 1. — Епитаф са гроба краљице Теодоре, мајке цара Душана.

је на доњем делу ове плоче, која је одмах имала да буде вертикално учвршћена на једну другу хоризонталну плочу, начињена рупа од 27—32 ст., почевши од левог угла плоче; а таква рупа за углављивање, ако је само једна као што је случај овде, обично се чини, из техничких разлога, на средини плоче која се углављује. Осим тога, на то нас упућује и смисао текста на очуваном делу плоче.

Плоча ова, пошто је доцније скинута с гроба, имала је да послужи као грађевни материјал, при преоправци исте цркве у којој је дотле била или при градњи какове друге грађевине¹³, те је, према техничкој потреби, уз целу дужину равно и врло вешто пресечена тако, да је на десној страни, где почињу редови натписа, отпала и, по свој прилици, дефинитивно уништена само трећина епитафа.

На сачуваном делу плоче читају се ови остатци натписа:

1.	ѡ̄ цр̄кмӣ гадр̄ь прѡ̄внздѡ̄.
2.	ндѡ̄. Ѳ̄же миѣски зовома кѣхъ
3.	ню сѣзак'шаго ме влкм. м'ни
4.	ѡ̄в'раза вѣ нем' же нар̄ен'на
5.	номс чаѣ на ме пришиш. и зе
6.	Ѳ̄Г̄ мѣца ар̄и(Ѳ̄) .з. дѣк. цр̄кѣтвѣющѣ(Ѳ̄)
7.	мѣ сѣс вѣкми Ѣр̄ьвн и Гькк(Ѳ̄).
8.	Ѣтѣанс. и прѣквзаквлен'нѡ̄
9.	млю же вѣ ѡ̄ Г̄и ѡ̄ци и
10.	вѣ мѣвахъ свѣнхъ . .

Рез слова је доста правилан и леп, али су, у већини редова, многа слова преблизу једна другима урезана. — Висина је слова 4-5 ст., само у другом и трећем реду износи 4 ст. Лигатура је доста често употребљена, а акцентуација ређе. Каменорезач је био вешт човек у своме занату, али му се ипак, при резању слова у камену, омакле неколике грешке. Нарочито је грешио у шестом реду. Ту је, у последњој речи — цр̄кѣтвѣющѣ, начинио две грешке — место с изрезао је ѣ, а место ю дао је ю, без црте која их спаја; исто тако пропустио је, у истом реду, код речи априлиа, да повуче црту између а и р у лигатури апр, те је п изостало. Погрешио је и у седмом реду, где је последњу реч Гькк изрезао без р, те гласи Гькк. Али, од свих грешака каменорешчевих могла би имати јачи значај само евентуална грешка на почетку шестог реда, када би тамо изрезана бројка Ѳ̄ (= ч) са маленом вијугом испод ње, и у овом свом палеографском облику — Ѳ̄, означавала број 90, који никако не одговара садржају очуваног дела натписа; но о томе доцније, при реституисању пропалог дела епитафа на томе месту.

¹³ У цркви Св. Димитрија, која је крајем XIX. века саграђена на месту једне старе цркве, цео под је покривен мраморним плочама, дигнутих с гробова. На неким плочама окренуто је лице горе, те се могу да прочитају и неки натписи, који гажењем нису још сасвим истрвени. Већина је плоча из прве половине XIX века; само је једна, пред јужним вратима, из трећег деценија XVII. века (1726), а била је над гробом архиђакона Арсенија, служитеља скопског митрополита Кирила.

Већ сам очувани део епитафа, чим се мало дубље проучи, пружа довољно поузданих података за што тачнију и потпунију реституцију уништеног дела натписа. Тако, пре свега, претпоследња реч у другом реду и последња у четвртном реду, — зовома бѣхъ и нареченна (бѣхъ), — уверавају нас да је ова плоча постављена била над гробом једне жене; док нас речи првог реда — ѿ царскихъ гадрь произидохъ — уверавају, да је та жена била *царскога порекла*. И најзад, из текста очуваног у шестом, седмом и осмом реду, где се каже: — царствѣющѣ (моѣ)мѣ сынѣ всѣми Срьбли и Грькы... *Стефанѣ*, — јасно се разабире да је та жена, царскога порекла, била мати српскога цара Душана, који је у доба њене смрти „царовао над Србима и Грцима.“

Констатовавши те чињенице можемо са пуним поуздањем, уз помоћ знања којих имамо из других извора, приступити попуњавању окрњених реченица. — Тако је врло вероватно, да прву окрњену реченицу (ред 1—2¹, у којој се каже да је покојница *царскога порекла* (ѿ царскихъ гадрь произидохъ), ваља попунити са реченицом у којој ће означено бити како је та царска ћерка дошла удајом опет у владалачку или царску породицу. На то нас упућује и очувани последњи слог те окрњене реченице — (при)идохъ. А да је мајка цара Душана заиста била царскога порекла, то смо већ у почетку овога рада нагласили када смо утврдили, да је била ћерка бугарскога цара Смиљца¹⁴.

Друга је реченица (ред 2—3) казивала како се мајка Душанова звала, по крштењу, док је још у световњачком сталежу била (мирски зовома); али је баш код тога имена плоча пресечена, те нам у натпису име њено није сачувано. Међутим, ми несумњиво знамо, из напред поменуте даровнице цара Душана, да је његовој мајци *свештовно име* било Теодора¹⁵. С тога се и ова реченица може лако попунити.

Трећа нас реченица (ред 3—5) упознаје са једном новом чињеницом из живота мајке Душанове. Она нам каже, да се Теодора доцније замонашила и као монахиња добила *монашко име*. Али, то име било је урезано такође на оном делу плоче који је одрезан, те нам ни оно у натпису није сачувано. — Пошто се до сада није ни слутило, да се и краљица Теодора, као и многе раније и позније владарке наше, доцније замонашила, није о томе код нас нигде ни реч поведена; те би питање монашког имена њеног остало, можда, потпуно непознато, да нам дечански поменик, на који до сада није обраћана довољна пажња, не пружа за то питање доста јасан одговор. На име, у дечанском поменику, — који је још 1864. год., са врло много грешака, некритички, објавио архимандрит дечански Серафим Ристић, у својој књижици „Дечански Споменици“, — помиње се одмах иза краља Стефана Дечанског „и его краљица монахиња Марѣа“, а за њом непосредно цар Стефан Душан, његова жена¹⁶ и т. д. Ја сам тај податак проверио у оригиналу¹⁷ поменика манастира Дечана и нашао сам га

тамо овако забележена: Помѣни Гѣ... сѣопочившаго гѣдина нашего и ктитора кралѣ Стефана Оуроша третѣаго, *квалицѣ монахию Марѣѣ*, цѣа Стефана и т. д. Према томе са великом вероватношћу може се претпоставити, да је монашко име краљице Теодоре било *Марша*; јер о другој жени Дечансковој немамо никаквих података да се је замонашила; а и мало је вероватно, да би у поменику, између оба ктитора, оца и сина, Дечанскога и Душана, друга жена поменута била а не рођена мајка Душанова, према којој се Душан и као цар с великим поштовањем односио и бринуо се о њеном гробу.

Из целог контекста четврте реченице (ред 5 и 6) јасно се види, да се у

¹⁴ Даничић-Данило, Животи кралева, стр. 124.

¹⁵ Новаковић, Споменик IX, стр. 6.

¹⁶ Ристић, Дечански Споменик, стр. 20.

¹⁷ Поменик је in folio, са овим записом: Сѣа сѣѣа и бжтвнаа проскомидѣа сѣписа се въ лѣто .ѣ.ѣ.ѣ., при прѣѣсѣенномъ патрѣарсѣѣ пексѣкомъ кѣвр' ѣѣа(ноу). Трѣуди се ѣ семь проигѣменѣ кѣвр' Викѣторѣ, при игѣменѣ тоѣжде ѣбытели Дечанѣ кѣвр' Аѣанасѣю ѣѣрѣмонахѣ, въ богѣсѣисномъ мѣстѣ Гѣнѣѣѣѣ, рѣкою кѣвр' Димитрѣа дѣскала. (Срав. Љ. Стојановић, Записи и натписи IV, стр. 89, бр. 6455).

њој говорило о години, месецу и дану у који је смртни час дошао краљици — монахињи, и када је њено мртво тело земљи предано. — Дан и месец смрти краљичине означени су јасно на очуваном делу епитафа и о њиховој тачности не може бити сумње. Али је број године њезине смрти сачуван само делимично. Шта више, и тај сачувани део, бар на први поглед, без дубље палеографске анализе писања и у камен резања бројке Ψ (=ч=90) и ѧ (=60) у XIV. веку, изгледа нетачан. С тога је, пре свега, потребно да се критички провери та евентуална грешка и према палеографским особинама сачуваних бројака установи њихово тачно значење. На име, од четири бројке, које су имале задатак да означе годину смрти краљице Теодоре, на очуваном делу епитафа остале су само две задње — десетице и јединице — $\Psi\Gamma$ (=93 или 63). Али, и за прве две уништене бројке можемо лако дознати чим знамо, да је мајка цара Душана живела у XIV веку. То су, дакле, могли бити само бројеви $\text{ѧ.}\omega$.; па је, према томе, година смрти краљице Теодоре, на њеном надгробном натпису, означена била са $\text{ѧ.}\omega.\Psi.\Gamma$. Пошто је, међутим, облик бројке Ψ , на први поглед, по уобичајеном схватању, графички много ближи бројци Ч = 90, него ли бројци ѧ = 60, то би значило, да је мајка цара Душана, као монахиња Марта, умрла 6893. године од створења света или 1385. год. наше ере, од рођења Христова. Приговор овоме броју да није тачан због тога, што би, за тај случај, краљица Теодора у време смрти своје имала око 100 година, те за 30 година преживела свога сина Душана, а за 54 год. свога мужа Стефана, не би био толико значајан, јер ни 100 год. живота није још граница преко које људски живот не прелази. Али је нама, у самом очуваном тексту епитафа, сачуван један други поузданији критериј, који нас овлашћује, да категорички одбијемо претпоставку, да је бројка у облику Ψ , дакле с вијугом испод стопе, и у овом случају имала уобичајено значење броја 90, као што ју је покатад, од краја XIV. века, имала бројка Ч или Ч , без доње вијуге. Тај критериј лежи у чињеници, да се из очуваног дела натписа (редови 6, 7 и 8) јасно и несумњиво може констатовати, да је краљица — монахиња умрла и земљи предана била у доба, када је њезин син Стефан царовао над Србима и Грцима (царствоующоу... (моѳ)моу синоу всѣми Срѣбли и Грѣкы... Стефану). А то значи, пошто је краљица умрла 7. априла, да је година њене смрти могла бити само једна од година између 7. априла 1346. и 7. априла 1355. године, у време дакле, када се њен син називао царем Срба и Грка. Како, међутим, јединици (Γ) броја године нема шта да се приговори, то значи, да је на епитафу имала да буде означена само 6863. или 1355. год., као година смрти краљице Теодоре; јер 6853. год. даје 1345. год., у којој је Душан још био краљ и није се могао називати царем Срба и Грка, а нарочито не тако рано као што је 7. април те године. Већ на основу тога, облик десетице Ψ са малом вијугом доле, урезан међу бројкама које означавају годину смрти мајке цара Душана на њеној надгробној плочи, никако се не може узети као доцније Ч у значењу 90, него као нарочити палеографски облик броја ѧ , који има вредност 60. Поред горње тачне рачунске операције, на то нас упуњује и палеографија. Јер, и ако Ψ својим горњим делом највише личи на средњевековно Ч = 90, ипак је оно, у том и сличном облику са малом вијугом доле, и у нашим рукописима из XIII. и XIV. века, употребљавано само за ознаку броја 60, који је иначе и код нас увек много компликованије писан — према грчком кси = ξ . Наш облик тога броја, који је као једноставнији сигурно чешће употребљаван при резању него при писању, лепо се виде на приложеној слици 2.

Слика 2.

Ова слика приказује нам — горе, облик броја Ψ на нашем епитафу, лево — сличан облик из једног четворојеванђеља, које је око 1284. године преписао дијак Болеслав за рашког епископа Михаила, и десно — још изразитији облик истог броја, из једног нашег јеванђеља XIV. века. Најзад, ваља нам нагласити и чињеницу, да се је и слово $\Psi = \Psi$, без вијуге дакле, у ранијим вековима, код нас врло ретко када употребљавало у значењу броја 90, већ се за тај број готово редовно употребљавала стара грчка копа — ζ . Шта више, П. А. Лавровъ, у свом делу Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго письма (Петроградъ 1914), каже: „Въ значеніи 90 и въ болгарскихъ и въ сербскихъ рукописяхъ одинаково употребляется *все время одинъ* (!) знак ζ , иногда съ двойнымъ загибомъ хвостика. Только въ боснійскихъ другое Ψ (стр. 333)¹⁸.

Према свему томе, као и према садржају очуваног дела епитафа, година смрти краљице Теодоре, монахиње Марте, мајке цара Душана, може се означити само са Ϡ.ω.ϡ.ϣ (6863) од створења света или 1355 год. од рођења Христова.

Пету је реченицу (редови 6, 7 и 8) врло лако попунити. — На име, из очуваних делова јасно се види, да је на уништеном делу, на том месту, могао бити само један матерински, нежан епитет своје сину и остатак убичајене титуле цара Стефана; док се епитет — и прѣвзлюблен'номъ..., с којим почиње нова реченица (ред 8 и 9), која је у тесној вези с петом реченицом, као саставни део њен, несумњиво односи на сувладара цара, младога краља Уроша, унука покојничиног. — Њега и цар Душан у многим хрисовуљима својим назива прѣвзлюблен'нимъ¹⁹ својим сином.

Најзад, последња реченица (ред 9 и 10) садржи обично средњевековно обраћање покојничино на претставнике цркве и друге, у Господу, оце и браћу, да је се сећају у милитвама својим.

На основу свега овог разматрања велика је вероватност, да је цео епитаф на гробу краљице Теодоре, мајке цара Душана, најприближније овако гласио:

<i>Респишиусани шекст:</i>	<i>Очувани шекст:</i>
1. †	$\bar{\omega}$ Ψ (а) ρ' скыи Ψ (к) адрь прѣвздо Ψ (к)
2. и въ царската пакы при	идо Ψ (к). Ї же мир'ски зовома бѣхъ
3. $\Theta \epsilon \omega \delta \rho \alpha$, милост	ню съз'давшаго ме ва(а)д(и)кы, мин-
4. шыскаго съподобихъ се	шбраза, въ нем'же нареч(е)н'на
5. бѣхъ M а р т а . Смѣрт	номъ часъ на ме приш'дшъ и зе-
6. ман дана бѣхъ въ лѣто Ϡ.ω	ϡ.ϣ . мѣсеца а(п)рила Ϡ. д(к)нь, ц(а)ръствующъ
7. прѣвъзлюблен'номъ мое	мъ с(ы)нъ, вѣкми Грьбли и Г(р)кы
8. самодржавинмъ царъ	$\Theta \tau (\epsilon) \phi \alpha \nu \delta$, и прѣвъзлюблен'ном(к)
9. мѣнемъ вѣнскъ краљу Урошъ .	$\text{M}(\delta)\text{лю}$ же въ Ψ (оспод)и $\bar{\omega}$ ци и
10. братите помените ме	въ м(о)л(и)твахъ своихъ . .

Овај нас епитаф, дакле, уверава поуздано, да мајка цара Душана није умрла ни 1322, ни 1323. год., пред другу женидбу њеног мужа краља Стефана Уроша III, као што се то до сада мислило, већ се развела с њиме и доцније за-

¹⁸ Срав. и Е. О. Карскій, Очеркъ славянској кирилловској палеографіи (Варшава 1901), стр. 222—223. — Снимци броја Ψ из XIII. и XIV. века узети су из Лавровъеве Палеографіје (стр. 204., сл. 215. и стр. 226., сл. 239).

¹⁹ Тако на пр. цар Душан, у хрисовуљу за серског митрополита Јакова, из 1353. год., каже: да га даје у споразуму са — прѣвзлюблен'ною царицею кира-Еленою и съ прѣвзлюблен'нимъ сыномъ наю... краљемъ Оурошемъ (Гласник Сrp. Учен. Друштва XXIV. стр. 241).

монашила; а умрла је тек 7. априла 1355. године. — Осим тога, овај нас епитаф упућује и на закључак, да мајка Душанова није, бар не одмах после смрти своје, сахрањена била у манастиру Св. Стефана у Бањској, него у некој цркви у Скопљу или негде у непосредној близини Скопља, када је ова тешка мраморна плоча са њеног гроба нађена у скопској цркви Св. Димитрија.

Према томе, готово све те чињенице стоје у извесној контрадикцији са хрисовуљем цара Душана, изданим 1346 год. гробу његове мајке, краљице Теодоре, у цркви „манастира Светога Степана“. — Јер, док нас епитаф уверава, да је мајка Душанова умрла као монахиња 7. IV. 1355. и сахрањена у Скопљу, дотле нам хрисовуљ, како је издат код Ст. Новаковића у Споменику IX, стр. 6., хоће да прикаже „краљицу Теодору“ већ 1346. год. као мртву, не зна ништа о њеном монашењу и помиње да њено мртво тело лежи у гробу у манастиру Св. Стефана, без икаквог назначења где је тај манастир био.

Немамо никаква основа за сумњу, да је епитаф над гробом краљице Теодоре, монахиње Марте, какав фалсификат резан у мрамору много после њене смрти. Савременост натписа потврђују нам, у осталом, и све палеографске особине његове. А уз то, нико није могао имати икаква разлога да фалсификује један обичан епитаф. Међутим, са хрисовуљем, који садржи у себи даровницу од неколико села, манастиру као властелину, под извесним условима, ствар стоји знатно друкчије. Ту су фалсификати врло лако постајали, чим се указала потреба за њих; а није тешко било ни изводити их у манастирима, где је било писмених људи, који су раније можда и сами били дијаци или граматичи, и као такви писали или преписивали сличне јавно-правне или приватно-правне документе. — У нашем случају могло је зато бити повода нарочито после 1371. год., када су изумрли Немањићи у централним областима нашим, и поједина властела, прво наша а доцније турска, почела све више да присваја себи разна села и земље, које су раније цареви и краљеви даровали црквама и манастирима. С тога, већ на основу ове контрадикције са чињеницама урезаним у мрамору, имамо права, да посумњамо у пуну аутентичност онога примерка царског хрисовуља гробу краљице Теодоре из 1346. год., по коме је Ст. Новаковић приредио своје издање.

И заиста, чим се мало пажљивије загледа у садржај експозиције и конструкцију њених реченица у овом хрисовуљу, види се одмах, да већ и сам текст његов пружа јак основ, да му се оспори аутентичност и докаже, како текст што га је штампао Новаковић није приведен по оригиналу, већ по једном доцнијем препису, у који су унете извесне интерполације, кад је манастиру Св. Стефана, где је имала да буде сахрањена мати цара Душана, потребно било, да појача своја права, на дарована му села „за бддшти гробъ“ краљице Теодоре, и тврђењем, да је она, само тобоже или можда и заиста, доцније сахрањена у том гробу.

Изгледа, да је цео поступак око тога хрисовуља овако текао: — Краљица Теодора, још пре него што се замонашила, по ондашњем обичају, изабрала је цркву једног манастира, посвећеног првомученику и архијакому Св. Стефану, да јој буде гробница. И њен син Душан, који је у то доба још био само краљ, даровао је том манастиру једно земљорадничко село, Кичиће, на плодном Косову, у области Ситнице, између данашње Митровице и Вучитрна. — За ту претпоставку имамо нарочито потврду у самом Душановом хрисовуљу из 1346. год., у коме се, између осталог, каже: — И сине дарование што гестъ прѣжде даровало царство ми, чьствомъ манастирѣмъ светога Степана, село Кичикѣ с мегѣами...²⁰ Затим, нешто доцније, када је Душан постао царем, умолила га је његова мајка поново, да тој цркви Св. Стефана, одређеној за њен будући гроб, дарује још и једно пастирско село и неколико кућа пчелара, који ће доносити восак — свећу гробу њеном. Мајка Душанова, још ни у то доба, није била примила монаштво и цар Душан, испуњавајући њену жељу, назива је, у хрисовуљу из 1346. год., само

²⁰ Споменик IX, стр. 6.

краљицом Теодором. Он је на име, нарочитом хрисовуљом, ускоро после свога крунисања за цара (после — степсанина царства ми на царство), потврдио цркви Св. Стефана, као *будућем* гробу мајке своје, раније даровано ратарско село Кичиће на Косову и даровао јој још пастирско село Улотино, са планином, у области Плава, у данашњем Андријевичком срезу, и седам кућа пчелара у области Дубочици, у данашњем срезу Лесковачком. Извршујући ову жељу мајчину, цар у експозицији свога новог хрисовуља, којим све те односе уређује, наговештава у целој тој својој акцији интервенцију своје мајке и говори о њој како се обично говори само о живим лицима, — назива је благочестивом краљицом, госпођом Теодором и вели, да све те дарове и повластице чини цркви манастира Св. Стефана, као *послушно* чедо својој госпођи и мајци, да би је (за живота) *благосиљали* и помињали, а после смрти дали јој гроб у тој цркви. У самом хрисовуљу се каже: — *изволихъ како чедо послѣ(шное) госпожди и матери царства ми, благочѣстивои кралицѣ кира Θεωδορѣ, и за благословлениѣ ради и помена, и за (бѣдѣ)шти гробъ њеѣ...* — Ограђена слова, у речима *послѣ(шное)* и *(бѣдѣ)шти*, додао сам сѣм. Код Ст. Новаковића обележена су она само тачкама, јер су била *посладња* у врстама рукописа и пропала с хартијом, која је на ивици искрзана. У свакој тој речи недостајала су по четири слова и по смислу реченица могла су само овако попуњена бити. — А у тој сложеној реченици нарочито је важан израз — *и за бѣдѣшти гробъ њеѣ*; јер се на основу тога, већ по самом тексту хрисовуља, јасно види, да је реченица која одмах за тим долази — *въ њѣмъ же лежитьъ ѣсѣпъшеѣ тѣло рождѣшеѣ ме прѣжде по плѣти, имъ же ѣи бѣди вѣчна паметь*²¹ — доцнија интерполација, која је могла у текст хрисовуља од 1346. год. унешена бити тек после 7. априла 1355. год., када је мајка цара Душана заиста мртва била. Најзад, ова интерполација осећа се већ и у поремећености текста на том месту у експозицији хрисовуља; јер цар почиње реченицу са „*изволих*“ и набраја одмах за тим мотиве, који су му покренули вољу, али нигде у тој реченици не каже шта је „*изволео*“ учинити ради благослова, помена и за будући гроб своје мајке. Та акција његова, изражена у општим цртама, сигурно је била на месту, које је доцније заузела интерполирана реченица и тако окрњила главну реченицу експозиције. И први детаљ, који одмах после интерполиране реченице долази — *И сиѣ дарованиѣ што ѣст прѣжде даровало царство ми* — претпоставља ранију изјаву, у општим цртама, о потврди пређашњих и даривању нових прилога и повластица манастиру Св. Стефана.

Тако, дакле, чињенице урезане на плочи гроба краљице Теодоре, монахиње Марте, нису стварно ни у каквој контрадикцији са првобитним, оригиналним, текстом хрисовуља цара Душана, из 1346. год., *будућем* гробу његове мајке у цркви манастира Св. Стефана, већ оне стоје у протусловљу само са интерполираном реченицом, која је доцније у оригинални текст унешена и начинила пометњу у ранијем одређивању времена смрти мајке цара Душана. — Штета је само, што Ст. Новаковић није погледао и забележио какав је водени знак носила хартија, на којој је нашао текст хрисовуља Душанова манастиру Св. Стефана, јер би се тада тачније могло одредити и време постанка овога преписа хрисовуља с интерполацијом, по коме је Новаковић приредио своје издање. Иначе, већ и сам материјал на коме је писан нађени хрисовуљ, хартија, и облик писма којим је писан, брзопис, упућују на доцнији препис; јер је цар Душан све своје

²¹ Ibidem. — Ова задња реченица, *имъ же ѣи бѣди вѣчна паметь*, која се још једном понавља у истом хрисовуљу, није у средњем веку употребљавана само за покојнике, као што се данас ради, већ и за живе. Тако на пр. знамо, да је биограф патријарха Јефрема, епископ Марко, у минеју за месец јуни, који се чува у Пећској Патријаршији, 1399 г. записао својом руком: *Марко смѣрени епископъ сѣ писа, Богъ да га прости и вѣчна моу паметь*. А исти Марко је био у животу још и 1411 (Љ. Стојановић, Записи и Написи, IV, бр. 6101 и 6112). Слично томе записао је, у једном свом рукопису из 1547. год., јеромонах Висарјон из Дебра — *вѣчна мѣ паметь*, а он је био у животу још и 1553. год., када је преписао једну другу књигу (Ibidem I, бр. 546 и 573.)

даровнице, које су имале трајну вредност, издавао на пергаменту и уставним или полууставним писмом, па је то сигурно учинио и за гроб своје мајке.

Најзад, за сада није могуће утврдити, да ли поменута интерполирана реченица, у Душановом хрисовуљу манастиру Св. Стефана, садржи стварну неистину или можда истину само из доцнијег времена. Ми, на име, не знамо поуздано где се налазио овај манастир Св. Стефана. Ст. Новаковић и К. Јиречек, истина, идентификују тај манастир са истоименом задужбином краља Милутина у Бањској. Али, чини ми се, да за то идентификовање нема довољно основа. Јер се, пре свега, зна, на основу наших родослова и летописа, да је већ сам краљ Милутин, осим Св. Стефана у Бањској, саградио — и другоуоу цркву светааго прввомоученика и архидијакона Стефана у Призрену; па је ту цркву доцније цар Душан приложио своме манастиру Св. Арханђела код Призрена²². Уз то, није немогуће, да је и у самом Скопљу или његовој непосредној околици постојао какав манастирић Св. Стефана, који је краљица Теодора могла изабрати себи за гроб. А могло је, најпосле, и то бити, да је поред самог села Кичића, у старој Малој Бањској на Косову, где је данас сеоце Бањска, на Ситници близу Вучитрна, постојао у оно доба манастир Св. Стефана, који је био одређен за гроб краљице Теодоре, па је можда и место, по истом имену своје цркве са великом црквом Св. Стефана у Бањској на Ибру, добило име Мала Бањска, која је и у народној песми опевана. Ну осим тога, има још једна околност која, како изгледа, не говори у корист тезе да је Св. Стефан гроба краљице Теодоре идентичан са Милутиновим Св. Стефаном у Бањској. Цар Душан, на име, у три маха у свом хрисовуљу гробу материном помиње манастир и цркву Св. Стефана, или правилније Св. Степана, а ни једанпут не помиње ни његова ктитора, ни место у коме је манастир био; док у хрисовуљу за своју задужбину Св. Арханђела код Призрена из 1348. год., помињући само једанпут манастир Св. Стефана, каже, да се при давању хлеба и вина монасима Арханђелова манастира има поступати — како несть оузаконилъ светый краљ оу *Бањској*²³.

Само у случају, да је манастир Св. Стефана био у Скопљу или у његовој непосредној околици, могло је мртво тело краљице Теодоре одмах у његовој цркви сахрањено бити; а пошто је плоча са њеног гроба нађена у Скопљу, то је и прва њена сахрана несумњиво у Скопљу била. Ако је пак манастир Св. Стефана, одређен за гроб краљичин, био негде даље, — у Малој Бањској, Бањској, или Призрену, то је њено мртво тело из Скопља могло тамо тек доцније пренешено бити, ако је уопште пренашано. — За тај случај, казују нам околности времена у које је мајка Душанова умрла, зашто она није одмах из Скопља пренешена и сахрањена у гробницу своју, ако је она заиста далеко од Скопља имала бити. Краљица је, на име, умрла 7. априла 1355. год., а њезин син, цар Душан, налазио се у то доба далеко на северу своје државе, на обалама Дунава и Саве, у борби с угарским краљем Лудвигом, који је још у марту те године спремио се био да удари с војском на Србију, и тек у мају и. г. радило се о миру или примирју између Угарске и Србије²⁴. Разуме се, да је у таквим приликама могла мајка Душанова привремено сахрањена бити у Скопљу, с намером да се доцније, по повратку њена сина из рата, свечано пренесе у цркву коју је раније изабрала себи за гроб. Али, исто је тако могуће, да пренос уопште није никад ни обављен, пошто је Душан већ после неколико месеци иза мајке своје умро (20. XII. 1355), те, стално окупиран великим државним пословима и бригаама, можда није ни доспео да то изврши.

Према свему томе највећа је вероватност, да је краљица Теодора, одмах после смрти своје, сахрањена била у Скопљу, у цркви, која је била на месту данашње цркве Св. Димитрија или у њеној непосредној близини, па да јој је

²² Гласник LIII, стр. 8, 9, 58; Споменик III, стр. 98, 146, 139; Гласник XV, стр. 272.

²³ Гласник XV, стр. 306.

²⁴ К. Јиречек, Историја Срба I², стр. 304.

ту гроб и остао, где је и тешка надгробна плоча нађена. — Судаћи по епитафу и самом облику надгробне плоче, мајка цара Душана није сахрањена била у камени саркофаг, него у земљу (земли предана бѣхъ) и то у једном десном углу цркве тако, да јој се глава налазила до једног попречног зида или зидића, у који је, чело главе, учвршћен био епитаф, железном споном заливеним оловом, као што се јасно разабере и данас на полеђини епитафа; а преко целог гроба пружала се дуга и широка мраморна плоча, на којој је епитаф такође углављен био, доњим делом својим, што показује нарочито на том делу издубљена рупа, 5 см.² широка и 7 см. дубока.

Занимљиво је, да сва села која је цар Душан даровао цркви манастира Св. Стефана, као будућем гробу мајке своје, 1346. год., и данас постоје. — Тако се село *Кичиће* данас зове Велико и Мало Кичиће, а налази се на десној обали Ситнице у општини Смрековничкој, срезу Вучитрнском, области Рашкој. Вел. Кичиће је највеће село у тој општини, има 87 кућа са 733 душе, а Мало 25 кућа са 160 душа. У истој општини је и село Бањска (Мала Бањска) са 30 кућа и 174 душе. И док у Бањској има православних Срба, у Кичићима су сами Муслимани. Старо пастирско село *Улошино* данас се зове Улотина; а налази се у општини Полимској, срезу Андријевичком, области Зетској, у горском крају с леве стране Лима, уз пут од Плава за Андријевицу. Има 111 кућа са 733 душе. Шта више, очувано је до данас и пчеларско село (*Миро*)шевце у старој Дубочици, југоисточно од Лебана, у горском крају. Оно је центар истоимене општине, у срезу Лесковачком, области Нишкој. Има 135 кућа са 613 душа. У њему је црква гроба краљице Теодоре добила 4 куће пчелара, Драгију, Иванка, Васиља с братом и Болина, који су дужни били, уз још три уљара из села *Уљаника*, Приба, Драје и Његослава, да доносе одређену меру воска и меда манастиру Св. Стефана.

Сва та села раније су била поседи царевих војника — пронијара, па је један од њих и по имену поменут. — То је био властеличић *Бенчуј* (!) на Косову, у Ситници. И занимљиво је, да се, на том месту, по њему и данас једно село зове Бенчук; а налази се у општини Прилушкој, срезу Вучитрнском, и има 32 куће са 195 душа.

Утврђењем, да је 7. април 1355. год. датум смрти краљице Теодоре, прве жене краља Стефана Уроша III. Дечанског, оборена је и претпоставка, да се Дечански по други пут оженио као удовац. Уз то нам, тај факат, у сасвим другој светлости приказује његову другу женидбу, и уверава нас, да је и Дечански, у питању брака, био у традицијама свога оца, краља Милутина. На име, Дечански је, хтијући да заузме краљевски престо после смрти Милутинове, имао да издржи тешку борбу на две стране — са Константином, старијим Милутиновим сином и Владиславом, првим сином краља Драгутина. Његови противници, а нарочито Владислав, имали су потпору у својим моћним рођацима и пријатељима на северним и јужним границама Србије. Дечански, међутим, није имао никога, ван Србије, на кога би се ослонити могао. Отац његове жене Теодоре, бугарски цар Смиљац, одавно је умро, а његови рођаци су ускоро после тога из Бугарске протерани у Византију и немоћни били, да ишта помогну своје зету у борби за престо, све када би то и хтели. У таквој ситуацији, врло је вероватно, да је већ у доба између смрти краља Милутина, 29. октобра 1321. год., и крунисања Дечанскова и Душанова, 6. јануара 1322. г., у домаћем савету, споразумно с Теодором, донешена одлука, да се одмах после крунисања разведе брак између Дечанскога и Теодоре, како би Дечански што пре могао предузети кораке, да новом женидбом нађе себи моћне пријатеље, који ће му помоћи да се, он и син му, одрже и утврде на престолу. А лако је могуће, да је баш Теодора том приликом тражила, да се, за жртву коју она тиме подноси, за будуће осигура престо њеном сину Душану, који је у то доба имао тек 10—12 год.; па је, по свој прилици,

за то, на државном сабору 6. јануара 1322. год., и Душан, заједно с оцем, крунисан као сувладар или „млади краљ“²⁵.

Из докумената дубровачког државног архива знамо, да је Дечански већ у јануару 1323. год. свршавао преговоре и спремао се за женидбу са Бланком, рођаком угарскога краља Карла Роберта, ћерком Филипа Тарентског и жене му Тамаре из Епира²⁶. Преме томе нема сумње, да су први преговори за тај брак морали отпочети најкасније задњих месеца 1322. године, а развод брака између краљице Теодоре и краља Стефана Уроша III. Дечанскога, могао је обављен бити дефинитивно већ током лета или јесени исте 1322. године.

Не знамо готово ништа поуздано како је краљица Теодора, после раставе с мужем, провела скоро пуне 33 године живота. — Из података раније приведених знамо само то, да се је тек негде између 1346. и 1355. год. замонашила, пошто је умрла као монахиња 7. апр. 1355. године, а цар Душан је још 1346. године, у својој повељи за њен будући гроб, назива само њеним световњачким именом, краљицом Теодором. Међутим, пошто је Теодора још доста млада жена била када се развела са Дечанским, — он је, на име, имао око 37, а она једва око 30 година, — то је врло вероватно, да се и она ускоро преудала, као што су то раније учиниле биле и две растављене жене краља Милутина — Маџарица Јелисавета, која се преудала за чешког племића Завиша, сина Будивоја из Крумаве, и Бугаркиња Ана, *мати Дечанскова*, која се, још исте године када је растављена (1299), преудала за грчког војсковођу Михаила Кутрула, који је имао титулу деспота²⁷, и са њим децу изродила.

Изгледа, да мисао о преудаји мајке Душанове, после раставе њене с његовим оцем, индиректно потврђује и једна повеља Душанова из 1440. год., у којој он једну деспотицу, чије име није забележено, назива — *всесрљдчномъ и испиньномъ мајком својом*²⁸. Истина, раније је Ј. Радонић, у својој студији „О деспоту Јовану Оливеру и његовој жени Ани Марији“, истакао мишљење, да је та безимена деспотица, коју Душан назива својом мајком, била Марија Палеологова, друга жена краља Стефана Дечанскога, која се, по мишљењу Радонићевом, око 1337. год., преудала за потоњег деспота Јована Оливера²⁹. Али, та теза не може се одржати већ с тога, што је хрисовуљ у коме се помиње та безимена *деспотица* издан фебруара 1340., а Јован Оливер још и 1341. и 1342. године назива се само *великим војводом*³⁰ и тек доцније добива титулу деспота; па према томе ни његова жена није се могла, у једном краљевом акту, називати деспотицом у фебруару 1340. године, када је Оливер још и годинама после тога само велики војвода био. С тога је много вероватније, да се под овом безименом деспотицом, коју краљ Душан назива својом *најсрљдчанијом и правом мајком*, крије у истину права мати Душанова, бивша краљица Теодора, која се преудала за неког великог и угледног властелина, који је, као муж разведене краљице, добио назив деспота.

Није лако установити ни ко је био тај велики властелин с насловом деспота за кога би се могла преудати краљица Теодора. Али се и ту може поставити једна врло вероватна претпоставка. — Први властелин међу Србима, који је, у колико је то данас познато, имао титулу деспота био је *деспот Драгослав*. Он се помиње баш у то доба, у једној повељи краља Стефана Дечанскога, из 1326. год., при уређењу власничких односа између властелинства Призренске Епископије и полошких властелина, који беху притисли неке епископске земље у Трјебоши и Пологу. Краљ Дечански, на име, изаслао је том повељом, на спорна земљишта, —

²⁵ Даничић—Данило, Животи краљева, стр. 207.

²⁶ Monumenta Ragusina, Libri Reformationum, I. стр. 75 и срав. стр. 79, 82 и 90.

²⁷ К. Јуричек, Историја Срба I², стр. 244 и 250—251.

²⁸ А. Соловјев, Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века), Београд 1926, стр. 124.

²⁹ Глас XCIV, стр. 85 и срав. 89.

³⁰ Гласник XIII. стр. 293 и 296.

деспота Драгослава сь епископомь Арсениемь, да извиде и реше спор³¹. Мени, шта више, изгледа, да се по нашим изворима овом деспоту Драгославу може пратити развитак каријере за пуних 36 година. На име, ја држим, да је то исти онај Драгослав, који се, око 1290. год., помиње као слуга краља Милутина у Призрену, у једној потврди повластица Дубровчанима; око 1300. г. као *казнац*, господар Сушице, који манастиру Св. Ђорђа код Скопља поклања виноградиште Маврово, као део добивеног мираза; 1315. год., као *велики казнац*, или врховни управник државних добара, који са женом и децом подиже храм Богородице Одитрије у селу Муштушту код Призрена³²; и најзад 1326. године, као деспот, опет код Призрена.

На основу свега тога мени се чини, да би тај деспот Драгослав, ранији високи чиновник краља Милутина, најпре могао бити други муж мајке Душанове. — Он је, на име, могао бити удовац у доба развода Теодорина с Дечанским и пошто се оженио разведеном краљицом добио је титулу деспота³³, коју, како изгледа, нико докле није имао од српске властеле.

Ако ову претпоставку узмемо као факат, онда би мајка Душанова по други пут удала се између 1322. и 1326. године, и прво време са својим другим мужем становала у Призрену или у његовој непосредној околици. Међутим, према повељи Душановој од фебруара 1340. год., она је доцније имала властеоских добара у области Тиквеша, између Црне и Вардара; јер Душан у поменутој повељи вели, да цркву Св. Ђорђа, са селом Полошким и Драгожељом, и засеоком Кошанима, која сва и данас постоје у Тиквешу, дарује Хиландару — с *волоомь* и сь *хошњинемь* краљевства ми и *машере краљевства ми деспотице*³⁴. Шта више, ту, у цркви Св. Ђорђа, у данашњем Полошком манастиру, сахранила је она свога сина Драгушина, кога Душан назива такође — *истиньны* и *всье-срьдчны брашъ* краљевства ми Драгоушинъ. Према томе изгледа, да је мајка Душанова, са другим мужем деспотом Драгославом, можда још за живота Дечанскога, добила на управу врло важне пограничне области Просека и Тиквеша, у колико су те области, у пролеће 1328. год.³⁵, с предајом тврдог града Просека, прешле у српске руке.

Син Теодорин Драгушин, који је сахрањен у Полошком манастиру Св. Ђорђа, на Црној реци у Тиквешу, био је свакако од другог мужа, деспота Драгослава. Истина, Ј. Радонић је био мишљења, да је Драгушин био син Дечанског од друге његове жене Марије (Глас ХСIV, стр. 84.); али, када би то тачно било онда би несумњиво и Драгушин, као и рано умрли Душица и остало четворо деце Дечанског од обе жене, насликан био на фрески лозе Немањића у Дечанима. Међутим, о њему нема ни помена, не само нигде на сликама лозе Немањића, него ни у једном поменику, у којима се помињу сва остала, жива и по-

³¹ Гласник XLIX, стр. 364.

³² Miklosich, Monum. Serb., стр. 55; Ст. Новаковић, Закон. Споменици, стр. 611 и Љуб. Стојановић, Записи и натписи I, бр. 34 и 47.

³³ Ст. Новаковић, у својој расправи „Византијски чиновни и титуле у српским земљама XI—XV. века“, нагласио је, да је овај први познати деспот међу Србима морао бити у сродству са Немањићима, јер се и у Србији, као и у Византији, титула деспота давала само најближим рођацима владаоцима (Глас LXXVIII, стр. 238). К. Жиречек, међутим, сумња да је краљ српски уздигао Драгослава на деспотство и претпоставља, да је Драгослав био Бугарин, „можда рођак Урошеве жене, ћерке бугарског цара Смиљца“ (Истор. Срба III, 292). Али, за ту Жиречкову претпоставку нема никаква основа, — име Драгослав било је врло распрострањено међу Србима (сравни Miklosich, Monum. Serb., стр. 12, 53, 59, 60, 61, 62, 63, 160, 167, 169 и 564); за тим, потоњи деспот Драгослав, као што смо видели, помиње се у Призрену, као слуга Милутинов, много пре удабе Теодорине за Дечанског; а титулу деспота, ако није добио од српског краља, могао је добити од византијск г цара, пошто се оженио разведеном супругом краљевом, а краљ 1321 г. венчао са византијском принцезом Маријом Палеологовом. Ј. Радонић идентификује деспота Драгослава са злетским жупаном Драгославом из 1330. год. (Глас ХСIV, стр. 88). Али, ни то није вероватно већ и за то, што је достојанство и титула деспота била највиша од свих достојанстава и титула, па би несумњиво искључила знатно нижу титулу жупана, и да је заиста Драгослав, који се помиње као деспот у Призрену 1326. год., доцније постао господар Злетовога.

³⁴ А. Соловјев, Одабрани споменици, стр. 124.

³⁵ К. Жиречек, Историја Срба I², стр. 265.

мрла, деца Дечанскова. Према томе и та околност служи као потпора нашој тези — да је Драгушин био син Теодорин од њеног другог мужа, деспота Драгослава. Па се с тога мати његова у даровници његовом гробу, и гробног властелинства манастиру Хиландару, назива само деспотицом, иако је, како изгледа из те исте даровнице, Теодора у почетку 1340. године, када је сахранила сина Драгушина, већ и по други пут удовица била. На ту мисао наводи нас, на име, чињеница, што се у Душановој повељи наглашује, како се села дарована св. Ђорђу, гробу Драгушиновом, заједно са црквом, предају у власт Хиландару с вољом и *хотјењем мајке деспотице*³⁶, док о деспоту нема ни помена. А неколико година доцније (око 1345. год.) Теодора се брине за свој гроб, одабере цркву у којој ће сахрањена бити и моли сина, цара Душана, да јој будући гроб обдари новим имањем и људима, што он и чини — називајући, при том, своју мајку само краљицом Теодором, пошто је, свакако, смрћу мужа деспота и сина рођеног у браку с деспотом, нестало свих веза њених са деспотством и она, по свој прилици, оставши сама, прешла на краљевски, доцније царски двор свога сина Душана у Скопљу и опет добила свој ранији назив краљице.

Драгушин је умро као дечак или још довољно неразвијен младић. — То се лепо види и по величини нише, у јужном зиду припрате манастира Св. Ђорђа у Полошком, где је био његов гроб, који је по конструкцији врло сличан гробу Остоје Рајаковића, рођака краља Марка, у цркви Св. Климента у Охриду. То се, у осталом, потврђује и чињеницом, да је умро почетком 1340. год., а мајка му се могла удати за оца деспота најраније око 1323. године. — Према томе Драгушину је у доба смрти његове могло бити највише 15—16 година; али је вероватно да је био и млађи, пошто га Душан помиње без икакве титуле, иако му је, по свој прилици, отац деспот већ био мртав.

Има још и једна индикација, која допушта мисао, да је мајка Душанова, иако је већ била преко педесет година, после 1346. год., прекинула удовиштво и поново се удала за једног старог и угледног властелина, који је, можда уз њу такође добио титулу деспота. То би био деспот Иваниш, господар Топлице и околних области. За њега, на име, цар Душан, у повељи својој манастиру Св. Арханђела код Призрена, каже: сь милостию и хотѣниѣмь царства ми приложи и *родишель царства ми деспотъ Иванишъ* село оу Топлицѣ выше Роударь, Тоудорче, сь всѣми заселки и с мегъами. — Јанко Шафарик, који је издао овај хрисовуљ, у додатку под насловом „Обясњавајуће приметбе“, штампане иза текста хрисовуља, каже за деспота Иваниша: „Нѣга царъ Стефанъ може назвати родителѣмъ само по томъ, што му е био или крштени кумъ, па е њега држао при крштению, или био е вальда отацъ нѣгове прве жене, о којој народно преданіе казуе, да е била Србкиня и ќерка некогъ сръбскогъ властелина“³⁷. Ст. Новаковић опет, у својој студији „Византијски чиновни и титуле“, вели: „Не може се без ближих података погодити ко је могао бити човек, за кога цар Стефан каже *родишель царства ми*, али је и он, без сумње, већ по томе што је назначен за деспота, био близак рођак куће Немањићске. Назвање *родишель* упућује после оца на таста“³⁸. К. Јиречек могао је, међутим, да каже о деспоту Иванишу само ово: „Титулу деспота носио је *иначе непознати* деспот Иваниш, дед Иваниша Алтомановића нећака кнеза Лазара“³⁹. — Како се пак поуздано зна, да се таст Душанов звао деспот Срацимир и да је живео у Бугарској, а о некој другој женидби Душановој нема ни помена у историјским изворима, то је јасно да „родитељ“ деспот Иваниш није могао бити царев таст. Али, како се сада, исто тако поуздано зна, да је Душанова мајка била у животу све до 7. априла 1355. год. и да није престара умрла, то није неве-

³⁶ А. Соловјев, *ibidem*.

³⁷ Гласник XV, стр. 301—302 и 315.

³⁸ Глас LXXVIII, стр. 244.

³⁹ Историја Срба III, стр. 29.

роватна претпоставка, да се је она, после 1346. год., по трећи пут удала и да јој је трећи муж био деспот Иваниш. — За случај да је то и факат, било би сасвим разумљиво што цар Душан мужа своје родитељке или очуха, деспота Иваниша, назива „родитељ царства ми“.

Најзад, нешто више светлости може се унети и у питање о времену и разлогу удаје мајке цара Душана за краља Стефана Уроша III. Дечанског. — Иларион Руварац, изложивши како је Милутин оженио сина Стефана, рекао је о времену те женидбе само ово: „да л' за царевања Смиљчевог (1292—1294) или касније, не знам“. К. Јиречек је нагласио, да се је краљевић Стефан оженио Теодором „по повратку“ своје од Татара, после погибије Ногајеве (1299)⁴¹. А П. Никовъ вели: „Понеже споредъ срѣбскитѣ лѣтописи Душанъ се родио въ 1311 год., то скључването на този бракъ трѣбва да се отнесе хронологически къмъ 1309/10 год., т. е. дѣлго врѣме слѣд смъртѣта на Смилеца“; док о начину како је дошло до тог брака просто каже: „Втората Смилцева дѣщеря Теодора поискалъ и получилъ срѣбскитѣ краљ Милутинъ за жена на своя синъ Стефанъ (Дечански)“⁴². Међутим, у трonoшком родослову, који је 1853. год. објављен, забележен је и тобожњи разлог тој женидби на овај начин: „Милутинъ Стефанъ въ првихъ имѣ бранъ со блгарскимъ кралѣмъ Смилцемъ и побѣдилъ его и за болше оукрепленіе обрѣчилъ дщеръ егѡ за сина своегѡ Оуроша“⁴³.

Одмах ћемо поменути, да ова вест трonoшкога родослова није тачна, да краљ Милутин није никада ратовао с царем Смиљцем и да је трonoшки хроничар, по свој прилици, према подацима код Данила, о победи Милутиновој над видинским царем Шишманом и удаји, после тога, Милутинове кћери Неде за Михаила сина Шишманова⁴⁴, искомбиновао и повод за женидбу Дечанскову са Теодором. А о времену и поводу те женидбе најпоузданије податке може да нам пружи, за сада бар, само једно писмо византијског царског посланика на Милутиновом двору, Теодора Метохита, које је он послао из Скопља у Цариград почетком марта 1299. год., а на чији садржај није још у нашој историографији довољна пажња обраћена. Из тога писма, на име, сазнајемо, да је бугарска дипломатија, почетком 1299. год., преко својих многобројних изасланика на српском двору у Скопљу, необично живо настојала, да омете преговоре о удадби византијске принцесе Симониде за краља Милутина, и нудила је српском краљу за жену своју царицу, удовицу иза недавно преминулог цара Смиљца (1292—1298)⁴⁵. Шта више, царица је поручивала Милутину, да ће му, ако је узме за жену, донети у мираз Бугарску. А Милутин је према њеним посланицима до краја тако необично пажљив био, да их је чак звао и пуштао да присуствују његовим преговорима са пуномоћником византијског цара Андроника II. И Метохит се, још и почетком марта 1299. год., пошто је уговор о женидби Милутиновој са Симонидом већ склопљен и заклетвама утврђен био, бојао да га Бугари не омету и пожуривао је цара Андроника II. у Цариграду, да се зато Симонида што пре доведе у Србију⁴⁶. На основу свега тога врло је вероватно, да је краљ Милутин, склопивши пријатељство са Византијцима и оженивши се Гркињом Симонидом, настојао, у исто време, да бар колико-толико задовољи и Бугаре, који су тада тако упорно настојавали да склопе пријатељство са српским краљем и удаду за њега своју царицу, Смиљчеву удовицу, која је била ћерка Константина Порфирогенита, брата цара Андроника II. С тога је лако могуће, да је краљ Милутин, већ тада, испросио млађу Смиљчевицину ћерку за жену своје сину Стефану, пошто је старија ћерка Смиљчева, нешто раније, дата била за жену бугарском деспоту Елти-

⁴¹ Истор. Срба I², стр. 247.

⁴² Годишникъ на софийския Университет XV—XVI, Татаробѣлг. отнош. стр. 27.

⁴³ Гласникъ V, стр. 58.

⁴⁴ Даничић—Данило, Животи Краљева, стр. 117—119.

⁴⁵ Татаробѣлг. отнош., стр. 29.

⁴⁶ Грчки текст и бугарски превод у Татаробѣлг. отнош. (1921) стр. 90—92; а српски превод у Летопису Матице Српске (1902), књ. 216, стр. 53—55.

миру, брату бившег бугарског цара Ђорђа Тертерија I. (1280—1292)⁴⁷. Тако су, по свој прилици, исте 1299. год. доведене на српски двор у Скопље две стране принцесе — грчка Симонида, за жену старом краљу Милутину и бугарска Теодора, за жену краљевом сину Стефану, који се баш у то доба вратио из татарске Златне Хорде, где је дуже времена провео као таоц.

Истина, К. Јиречек⁴⁸ и П. Ников⁴⁹ тврде, да је краљевић Стефан тек после погибије Ногајеве, која је била код Одесе крајем 1299. год., успео да побегне у отаџбину; али то тврђење није тачно, јер архиепископ Данило, у биографији краља Милутина, јасно каже, да се краљевић повратио кући раније него што је избио грађански рат међу Татарима у коме је Ногај погинуо. Данило, на име, саопштивши о изненадном повратку Стефанову из татарског таоштва у Србију, вели: *И по ошъшьстввиъ него малолу врѣмени миноувъшоу... диѣвољъ... въздвиже бо въ нихъ ненавистъ оубиства, и въставѣ нѣкоторыи единаъ сильноименитыи тогожде ꙗзыка татарска съ силоу своєю, и пришѣдъ на сего нечъствааго цара Ногеа... и оумрѣтивъ и оружьемъ своимъ приесть прѣстольъ него*⁵⁰. — Према томе, дакле, краљевић Стефан могао је стићи у Скопље баш у доба женидбе свога оца Милутина са Симонидом, која је била у априлу 1299. год., па је ускоро и сам добио жену.

Ову претпоставку, да је Теодора испрошена и доведена у Скопље већ 1299. год. поткрепљују и прилике, које су одмах после тога наступиле у Бугарској. Цар Смиљац није имао мушке деце, па су против удовице његове, као царице, устали прво њени девери, браћа Смиљчева, Радослав и Војсил; али су они брзо свладани и пошто нису нашли ослонаца у Бугарској побегли су у Византију. Међутим, одмах после погибије Ногајеве, већ почетком 1300. год., дошао је у Бугарску његов син Чака, у друштву са Светославом, сином ранијег бугарског цара Ђорђа Тертерија I, и заузео је царски престо у Трнову; а после убиства Чакина (1301. год.) постао је бугарским царем сам Светослав, ујак потоњег српског краља Стефана Дечанског. Мајка Теодорина, удовица Смиљчева, лишена је била сваке власти у Бугарској и она се, од тада па до 1305. год., помиње само уз свога старијег зета Елтимира, који је до те године, живећи у споразуму са својим синовцем царем Светославом, одржавао се као господар у малој области Кр'на, западно од Сливена, и са успехом одбијао нападе из Византије под вођством браће Смиљчеве, Радослава и Војсила. Шта више, у једном таквом сукобу, Елтимир је успео да зароби и ослепи Радослава. Али, 1305. год. дошао је и Елтимир у сукоб са царем Светославом и, посредовањем своје пунице Смиљчевице, пришао Византији. Том приликом је Светослав опустошио област њихову, и после тога у историји се губи траг и Елтимир и Смиљчевици⁵¹.

Врло мало је вероватности, да би краљ Милутин, који је при склапању бракова увек имао пред очима нарочите политичке интересе, испросио за жену своје сину девојку, чија му родбина није могла више бити ни од какве политичке користи. С тога је, у сваком случају, женидба краљевића Стефана са Теодором Смиљчевом могла бити само између 1299. и 1305. године, док је њена мајка била на власти или најдаље док је још било наде, да би се бар њен старији зет могао одржати у Бугарској и евентуално попети на царски престо. Али је највероватније, да је та женидба, бар формално, обављена већ 1299. год., у доба онако живог настојања бугарског, да дође до родбинског и државног савеза са Србијом. Наши нам извори не говоре о томе ништа, али се то може закључити и према Даниловој висти, да је тај брак склопљен у доба

⁴⁷ Татаробълг. отнош., Годишникъ на соф. Ун. XV—XVI, стр. 25, 27.; Периодич. Списание IX. 39.

⁴⁸ Ист. Срба I³, стр. 247.

⁴⁹ Татаробълг. отнош., стр. 23³.

⁵⁰ Даничић—Данило, Животи, стр. 122

⁵¹ Татаробълг. отнош., стр. 29—30, 31, 21, 24, 45—46, 47; Периодич. Списание LXX, стр. 583—4, 580, 581, 583.

када је краљ Милутин и цела његова држава живела — тихою и безмљвљвною жизнью⁵²; а то је било, као што се лепо види и из нешто ранијег причања Данилова, одмах после погибије Ногајеве и учињеног пријатељства са Византијом 1299. год.

Не зна се тачно ни када је Теодора родила Душана, нити се зна колико је она у опште, са Стефаном Дечанским, имала деце. — О времену Душанова рођења постоје две версије. Прва је версија наших летописаца. Они су забележили, да се цар Душан родио .š. ō. k. год.⁵³, дакле око 1312. год. наше ере. Друга је версија постала на основу казивања византијског хроничара Нићифора Григоре, да је Душан кад је преузео престо очев био 22 године⁵⁴. По тој версији, дакле, Душан се имао родити око 1309. год. С тога је највероватније, да је краљица Теодора родила Душана негде између 1309. и 1312. год. На први поглед може изгледати мало необично, да је Теодора добила прво дете своје тек после десет година брачнога живота. Али, и та необичност отпада чим се установи, да краљевић Стефан није имао више од 14 година⁵⁵, када се 1299. год. оженио Теодором; а Теодора је несумњиво била још знатно млађа, можда још и дете, као што је била и Симонида када је, у исто време, пошла за Дечансковог оца Милутина. — Појава таквих бракова била је у оно доба у владалачким круговима врло честа. Тако је на пр. потоњи византијско-никејски цар Теодор II. Ласкарис оженио се од једанаест година са Јеленом, ћерком бугарскога цара Јована Асена II, којој је било тек девет година⁵⁶; а и сам краљ Дечански, пошто се развео са Теодором, оженио се са Маријом Палеологовом, ћерком паниперсеваста Јована Палеолога, којој је било једва дванаест година⁵⁷.

Осим Душана извори помињу само још једно дете Стефана Дечанскога за које се може поуздано претпоставити, да је било од Теодоре. — То је Душица. Њега је, на име, дед краљ Милутин, заједно са оцем и братом Душаном, послао био у прогонство у Цариград, пошто је прво дао ослепити им оца Стефана. Душица је умро у Цариграду. К. Јиречек је био мишљења, да је тада и Теодора, са својим мужем и децом, послата у Цариград⁵⁸. Наши извори, међутим, ништа о томе не помињу. Ученик архиепископа Данила и Григорије Цамблак сагласно причају само о прогонству Стефанову са два његова сина, Душаном и Душицом, као и о повратку његову у Србију само са Душаном — и сь нѣкото́рою малою чедию своих⁵⁹. Овде се под чедију, несумњиво, има разумети чељад или служитељи краљевићеви, који су му били дати на службу; јер се, у биографији краља Стефана Уроша III, од Данилова ученика, при описивању његова доласка у сужањство у Цариград, каже: да је краљевић Стефан добио од цара Андроника II. нарочиту палату за становање, у којој је дуго времена провео — сь нѣкото́рою малы рабѣ своих⁶⁰. — О жени Стефановој Теодори нема, међутим, ту нигде ни помена. С тога није немогуће, да је Теодора, можда, задржана на Милутиновом двору у Скопљу. Вероватност ове претпоставке постаје још већа, ако се узме као тачно казивање другог биографа Дечансковог, Григорија Цамблака, да је краљевић Стефан своје изгнанство у Цариграду провео осамљен, са синовима, у једном тамошњем мушком мана-

⁵² Даничић—Данило, Животи, стр. 123—124.

⁵³ Споменик III, стр. 98 и Гласник LIII, стр. 62

⁵⁴ К. Јиречек, Истор. Срба I², стр. 272.

⁵⁵ По К. Јиречеку, његова мајка Ана, ћерка бугарскога цара Ђорџа Тертерија I., удала се за краља Милутина 1284. год., те се према томе Дечански није могао родити пре 1285 год. (Истор. Срба IV, стр. 17). С тога је Ј. Радонић, по Нићиф. Григори, нетачно рекао, да је Дечански био педесет година када се по други пут оженио 1324. год. (Глас XCIV, стр 84), јер је он тада имао тек око 39 година, те је, дакле, био тек на завршетку четрдесетих година.

⁵⁶ Migne, Patrologia, књ. CXL, стр. 1056—1057.

⁵⁷ Глас XCIV, стр. 84.

⁵⁸ Историја Срба I², стр. 271—272.

⁵⁹ Даничић—Данило, Животи, стр. 169.

⁶⁰ Ibidem, 163.

стиру, посвећеном Богу сведржитељу (въ обитѣли въсехъ Бога и въседрѣжителѣ⁶¹ — Пантократора), коме је доцније, можда баш под тим цариградским импресијама, краљ Стефан Урош III. и посветио своју дивну задужбину — Дечане.

Осим Душана и Душице, који је, по свој прилици, идентичан са Доушмань-ом на фрескама генеалогике Немањића и у летописима, из истих извора знамо за још три детета краља Стефана Дечанскога. — То су Симеон (Синиша), за кога се поуздано зна да је био од друге жене Дечанскове, Марије Палеологове, и две кћери, Јелена — Јелача и Теодора.

Јелена је, врло вероватно, била кћерка Дечанскова од прве му жене Теодоре, мајке Душанове. На то нас упућује нарочито њен портрет на слици генеалогике Немањића у Дечанима. Јер, док су Симеон и Теодора приказани још као деца, дотле портрет Јеленин приказује њу као зрелију жену, са украсом на глави у облику нарочите круне, као што су портретисане и обе кћери краља Милутина — Царица и Брѣнча⁶². — Ваља још напоменути, да је Јелена свуда на фрескама означена као Јелача, а тако исто и у Дечанском поменику, где се каже: Помени Господи.... Слачъ краљевъ дъщеръ и Теодороу⁶³. Шта више, над њеним портретом у лози Немањића, на стубу цркве Св. Николе у манастиру Ораховици у Славонији, сликаном 1592. год., она је означена као светитељка с натписом: Сѣаа Јелача дъщи Дечанскога краља; па ће, по свој прилици, њезин гроб бити онај мраморни саркофаг у Дечанима, поред Дечанскова саркофага, за који традиција нетачно прича, да је гроб Св. Јелене *сестре* Дечанскове.⁶⁴ Ова Јелача, кћи Дечанскова и Теодорина, рођена је, према свима околностима, још пре ослепљења Дечанскова, док је Дечански управљао Зетом, облашћу своје баке краљице Јелене, па је зато, ваљда, по њеном имену дао и име својој првој кћери. — Хрватски великаш Младен III Шубић, господар Клиса и Скрадина, за кога се Јелена удала тек 1347. год., био јој је, врло вероватно, други муж. Што се тиче млађе Теодоре, она је несумњиво ћерка Дечанскова из другог брака — сестра Симеона Палеолога; а врло је лако могуће, да је име своје добила по Теодори, првој жени Дечансковој, с којом је Дечански остао у пријатељству и после развода, те је, можда, и на тај начин хтео да манифестује своје нарочито поштовање према њој, као првој својој жени и као мајци свога сувладара, младог краља Душана.

⁶¹ Гласник Друштва Срп. Словесности XI, стр. 50.

⁶² Срав. и фотографски снимак Др. Влад. Р. Петковића у Narodna Starina II (1923), св. 2, стр. 99.

⁶³ С. Ристић, Дечански споменици, стр. 20 и оригинал у Библиотеци у Дечанима.

⁶⁴ Г. Јуришић, Дечански Првенацъ, стр. 26; М. Миловановић, Годишњак Срп. Краљ. Акад. XXIII (1909), стр. 252.

РАД. М. ГРУЈИЋ.

Résumé.

L'historiographie serbe ne connaissait jusqu'ici que fort peu de chose (et ce peu était généralement inexact) sur la reine Théodora, mère du premier tsar serbe Stefan Dušan. Le Dr. Radoslav M. Grujić, professeur à la Faculté de philosophie de Skoplje, a découvert au Musée National de Sofia la partie principale de la dalle du tombeau de cette reine serbe; et, comme il a réussi à pouver que cette dalle avait été emportée de Skoplje en Bulgarie pendant la guerre, entre 1915 et 1918, elle a été, grâce à la haute intervention de S. M. le roi Alexandre I-er, rapportée de Bulgarie en 1925 et déposée au musée historico-archéologique de Skoplje. Le professeur Grujić, auteur du précédent article, a reconstitué l'épithaphe en partie effacée; et, en se basant sur son contenu ainsi que sur l'examen critique des sources antérieurement existantes relatives à la reine Théodora, il a prouvé l'inexactitude des données que l'on avait jusqu'ici sur elle. Il a en outre établi de nouvelles et très vraisemblables conjectures.

D'après les résultats de ces recherches, la reine Théodora, première femme du roi serbe Stefan Uroš III Dečanski, était la fille du tsar bulgare Smilac († 1298). Peu après la mort de celui-ci, elle fut amenée, encore enfant, à la cour du roi serbe Milutin, à Skoplje, pour y être la femme du prince héritier Stefan, qui à cette époque était revenu de chez les Tartares, dont il avait été l'otage (1299). Avec le prince héritier Stefan, plus tard roi serbe, connu sous le nom Dečanski, Théodora eut trois enfants: Dušan, qui fut ensuite le premier tsar serbe; Dušica, qui mourut encore enfant à Constantinople, et Jelača, qui épousa plus tard le *magnat* croate Mladen III Šubić, seigneur de Klis et de Skradin, en Dalmatie. L'auteur a prouvé l'inexactitude de l'opinion jusqu'ici professée par les historio-graphes, suivant laquelle la reine Théodora serait morte vers 1322 ou 1323. L'épithaphe du tombeau de cette reine établit en effet qu'elle n'est morte que le 7 avril 1355. Vers 1322, c'est à dire peu après l'avènement de Stefan au trône, la reine Théodora divorça, d'accord avec son époux, afin de lui donner la possibilité de contracter, par un nouveau mariage, quelque puissante alliance qui pût l'aider, lui et leur fils le „jeune roi“ Dušan, à se maintenir et à s'affermir sur le trône, que lui disputaient deux prétendants. Avant sa mort, entre 1346 et 1355, la reine Théodora prit le voile; elle porta jusqu'à sa mort le nom de Soeur Marthe. Elle fut enterrée à Skoplje, comme le témoigne l'épithaphe trouvée dans l'église Saint Dimitri à Skoplje. Quant à la nouvelle contenue dans la bulle du tsar Dušan de 1346, à savoir que la mère du tsar était morte à cette époque et qu'elle avait été inhumée dans le monastère de Saint-Stefan, l'auteur a établi que ce n'était qu'une interpolation dans la bulle faite du vivant de la reine Théodora et avant même son entrée en religion.

Enfin, en se basant sur de très solides indices, le professeur Grujić émet l'hypothèse que la reine Théodora, peu après son divorce, se remaria avec le grand casnat Dragoslav qui, très probablement à cause de cette union, obtint le titre de *despote* et fut le premier serbe à le porter. Théodora eut de lui un fils, Dragušin, que le roi Dušan, en 1340, appelle son véritable frère. Sa tombe se trouve dans le monastère de Saint-Georges Pološki à Tikveš. En outre, l'auteur a signalé comme troisième mari possible de la reine Théodora le despote Ivaniš, seigneur de Toplica et des régions environnantes, que le tsar Dušan, dans sa bulle de 1348, relative au monastère de Saint-Archange, à Prizren, appelle son „parent“.
